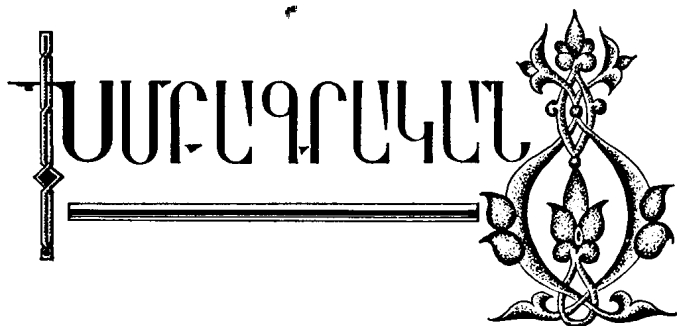

Հ Ա Յ Ս Փ Ի Ի Ռ Ք Ը

ԵՒ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Բ

ՀԱՅ ՍՓԻԻՌԸ մեր պատմութեան ամրողջ տարածքին՝ երրորդ, չորրորդ դարերէն սկսեալ, արգասիքն է եղած մեր քաղաքական դժբախտ ճակատագրին: Սփիւռք բացատրութիւնը, հետեւաբար, այս օրերուն իր մէջ կը խտացնէ մեր վերջին եղեռնը, որուն պատճառաւ Հայ ժողովուրդի մեծ մասը իր պատմական հոգեբէն բռնի տեղահանուեցաւ, նետուելով հարկադրաբար օտար երկիրներու պանդխտութեան և գութին: Երբ Հայ Սփիւռք կ'ըսենք, չենք հասկնար իր երկրէն կամովին հեռացած բազմութիւններ, օտար երկիրներու մէջ տնտեսական նոր պայմաններ որոնելու նպատակներով, ինչպէս է պարագան բազմահազար Խտալացիներու, Գերմաններու, Յոյներու, Լիբանանցիներու և ուրիշներու, որոնք բախտ փնտռելու դացած են և կ'երթան Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկաներ, Աւստրալիա, Գանատա և Ափրիկեան երկիրներ: Անոնք ունին իրենց սեփական հայրենիքը և կրնան հոն վերադառնալ իրենց ուղած ատեն, իսկ մե՞նք. ահա՛ մեր ողբերգութիւնը:

Հայ Սփիւռքը արդիւնք է հետեւաբար քաղաքական դէպքերու պատճառաւ մեր ժողովուրդի իր երկրէն բռնի վտարուելու դժբախտութեան, պարզելով եթէ ոչ նոր, սակայն գերազանց երեւոյթ մը Հայոց պատմութեան մէջ: Ժամանակաւոր երևոյթ մը չէ

ան, մեր կամեցողութեան հետ կապուած, այլ մեզի պարտադրուած մեր թշնամիի կողմէն, որուն հետեանքով մեր դարաւոր հայրենիքը պարպուեցաւ իր զաւակներէն, մեր բիւրաւոր նահատակներու մարմինները մնացին անթաղ՝ ամայի անապատներու մէջ. իսկ անոնք որ հազարումէ կ'մահերէ վերջ կ'ընէին ողջ մնալ, անդատական նետուեցան օտար մշտնեւրո ծոցը, շարունակելու համար իրենց քաւարանեան կեանքը: Մեր երազներու բոցավառ իւրոյկէն, փառք նախախնամութեան, կ'ընայ տակաւին յուսատու ճառագայթ մը Արագածի ստորոտին՝ որուն կարելի չողերր կ'ընէին գերագոյն ապահովութիւնը մեր երէկի երազներուն և վաղուան մեծ յոյսին:

Եթէ կէս դար առաջ մեր դահիճը ի վիճակի չէր հակազուլու իր տափաստանային մղումները, ո՞ր էին քաղաքակիրթ կոչուած ժողովուրդները, որոնք յետոյ պիտի պատուէին բարոյական յղացքները իրենց խղճմտանքին, մարդակերութեան այս արարքը վերածելու ինքնապաշտպանութեան տարադի, վարձատրելով ոճրագործը իր քստմնելի արարքին համար:

Իրաւունք ունէր Երկոսյա մեծ գործիչը, երբ կը յայտարարէր. «Հաւատա՛ Հայ ժողովուրդ, եթէ օր մը մարդկութիւնը սթափի իր այժմու բարոյական թմբիբէն, գութ չէ որ պիտի ունենայ քու հանդէսը՝ այլ հիացում»: Մեր ժողովուրդը դարերով ոչ դուրս ելած է, ոչ ալ հիացում ակնկալած է, հակառակ իր վրայ խուժող զօրախումբիւններուն, այլ Աստուծոյ արդար արեւին տակ խաղաղ և ազատ ապրելու իրաւունքը:

Մենք կ'ըսենք, որ Թրքահայաստանը, որովհետեւ փոքրամասնութիւն էինք: Փոքրամասնութիւն մը սակայն՝ Թրքական ամբողջ կայսրութեան մէջ, ոչ թէ իր պապեանական երկրին մէջ, դարերով ընկալուած Հայ ժողովուրդով և ապա բռնազրաւուած թուրքերու կողմէն: Փոքրամասնութիւններու իրաւունքները Եւրոպայի նման քաղաքակիրթ նկատուած երկրներու մէջն իսկ՝ քիչ անգամ յարգուած են, ուր մնաց Թուրքիոյ պէս երկրի մը համար: Անշուշտ թէ փոքրամասնութիւնները, իրարու կապուած լիցուով, կրօնքով և ցեղով, միշտ տարբեր դեպքած են ինքզինքնին իրենց վրայ տիրող մեծամասնութեան, երբ մանաւանդ չեն վայելած քաղաքական, անտեսական և ընկերային հաւասար իրաւունքներ: Դժգոհութիւններ, նոյնիսկ յեղափոխութիւն, պատճառներ չեն, այլ արդիւնք, մարդկային տեսակ մը գիտակից բողոք, պարտադրուած անշնչելի կացութեան հանդէպ:

Փոքրամասնութիւններու գոյութեան իրաւունքը ու շարունակութեան առարկայ եղաւ գլխաւորաբար ԺԸ. դարուն, ռամկապետական կարգերու հաստատումէն յետոյ: Արդի մարդկայնական վերաբերումը պետութիւններու կողմէն փոքրամասնութեանց նրկատմամբ, միջադժարային օրէնքներով կը փորձէ նուազեցնել սրուած թիւները՝ որոնք գոյութիւն ունին մեծամասնութիւններու և փոքրամասնութիւններու միջև: 1919ին անգամ մը ևս նուիրագործուած միջազգային օրէնքներով պիտի պաշտպանուէին փոքրա-

մասնութիւններու կրօնական, ցեղային և լեզուական իրաւունքները: Սակայն Աղղերու Լիկայով երաշխաւորուած այս իրաւունքները միշտ ալ մնացին մեռեալ տառ, անորոշ, անարդիւնք և անգործադրելի, հակառակ միջազգային օրէնք մը ըլլալու իրենց նկարագրին ու սահմանումին: Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ թէ անգիր կամ գրաւոր բոլոր ձեւի օրէնքներն ու հրամանագրերը թուղթ են և թուղթի վրայ կը մնան, եթէ անոնց ետեւ չկայ ուժը, որ յարգել կարենայ տալ գրուած պայմանագրութիւնները: Մարդկային յառաջդիմութիւնն ու դատաւարականութիւնը դեռ հասած չեն այն աստիճանին, որ օրէնքը յարգուի միայն իր պարունակած գաղափարի գեղեցկութեան և արդարութեանը համար: Որքան ճիշդ է Յորանսացի մեծ մտածող Փասքային խօսքը. «Ձկննալով պարտադրել արդարութիւնը, արդարացուցին ուժին տիրապետութիւնը, և արդարութիւնը ուժաւորելու անկարող, արդարացուցին ուժը»:

Ճիշդ է թէ փոքրամասնութիւններու իրաւունքներու հարցը, 1919ի խաղաղութեան ժողովին, բացառիկ ուշադրութեան առարկայ եղաւ, սակայն անոնց գործադրութիւնը յանձնուեցաւ փոքրամասնութիւններու բնակած երկիրներու իշխանութեանց, որոնք պիտի գործադրէին զանոնք համաձայն իրենց երկրի կրօնական, ցեղային բարեխառնութեան և թոյլտուութեան, բայց ոչ միջազգային պաշտպանութեան: Իսկ երկրի մը ներքին օրէնքները, ժամանակի և պարագաներու բերումով կրնան միշտ փոփոխութեան ենթակայ ըլլալ, յաճախ ըստ կամս, ստէպ նոր յեղաշրջումներու պարտադրանքով:

Յետոյ, եթէ մօտէն դիտենք այժմու պետութիւններու ձեւն ու տարազը, իրաւունք պիտի տանք մեզի եզրակացնելու թէ նոր չէ որ կասած է պետութեան ըմբռնումին յառաջդիմութիւնը: Երբեմն փորձեր կ'ըլլան շողջողուն բառերով զարդարելու և փայլեցնելու անոնց բնոյթն ու կառույցը, որոնք ծանօթ են մեզի Դեմոկրաթ, Ֆաշիստ, Պրոգրեսիստ, Համայնավար և նման անուններով: Ինչ անուն ալ որ տրուի պետական այս դրութիւններուն, անոնց առաջնորդները որոնք քաղաքականութիւն կը խաղան և պետութիւն կը վարեն, չեն կրնար ծածկել իրենց անբաւարարութեանց ցաւը: Արդի պետութիւնը ոչինչով յառաջդիմած է: Այժմ ինչ որ պետութիւն կը կոչուի, օլիգարքի մըն է, ամբոխային կամ դիւնական ուժին կոթնած անհատներու ձեռնարկ, ընկերաբանական վարդապետութեան մը աւետարանէն գողցուած քանի մը տարազներու պատկերազարդումով: Յաճախ մարդ կը տարուի մտածելու թէ Հռոմէական հին պետութիւնը, այն որ Pax Roman մը տուաւ աշխարհին, աւելի մարդկային էր քան այժմու խաղաղութեան և արդարութեան առաքեալներու ձեռնարկները: Այն հին օրերուն, Հռոմէական իշխանութեան ենթակայ երկիրները գոնէ ազատ էին իրենց լեզուի, կրօնի և մշակոյթի մէջ:

ԺԸ. դարուն կրօնական և ցեղային թոյլտուութիւններ բարեացակամ ուշադրութիւններու արժանացան թէ՛ Անգլիական կայսրութեան սահմաններուն և թէ՛ Եւրոպայի մէջ: Պետութեան և

Եկեղեցիի բաժանումով համեմատաբար աւելի նպաստաւոր պայմաններ ստեղծուեցան փոքրամասնութիւններու համար: Առաջին Համաշխարհային Պատերազմէն առաջ, իսլամ երկիրներու մէջ բընակող քրիստոնեայ յարանուանութիւնները կը վայելէին որոշ ազատութիւններ: Հակառակ պարագային Եւրոպական պետութիւնները կը միջամտէին, մանաւանդ Թրքական կայսրութեան չըջանին, պաշտպանելու իրենց դաւանակիցները: Ռուսերը՝ Օրթոտոքսներու հաշոյն, Ֆրանսացիները՝ ի նպաստ Կաթոլիկներուն: Սակայն այս կիսամիջոցները, աւելի քաղաքական նպատակներով փորձուած, չատ քիչ բան կրնային փոխել կացութենէն: Ասիոյ խաւարը և մոլեռանդութիւնը, այդ օրերուն, այնքան խիտ էր որ ղանակով անգամ կարելի չէր կտրել:

Յեղային փոքրամասնութիւններ կան այսօր Եւրոպայի, Ռուսիոյ, Հնդկաստանի, Ամերիկայի, Ափրիկէի և Միջին Արևելքի մէջ, որոնք իրենց զգացումներով հաշտ չեն տիրապետող մեծամասնութեան հետ և միացող փայտերու նման յաճախ իրենց ծուխը կ'արձակեն: Ամերիկայի մէջ այս հարցը դիւրաւ լուծուող ճամբու մէջ եղած է միշտ: Իրենց կամքով հոն գաղթողները երկրի եւ ռացող կաթսային մէջ տակաւ կը հալուին ու կը ձուլուին, նման գետերու՝ որոնք իրենց անունները կը կորսնցնեն ծով թափելէ յետոյ: Եւ այս անոր համար, որովհետեւ Ամերիկա գաղթողները, բարձր մակարդակի վրայ, կը վայելեն քաղաքական ազատութիւն և տնտեսական հաւասարութիւն: Փոքրամասնութիւններու առնչութեամբ Ամերիկան ունի միայն Սեւրու հարցը, եթէ նկատի չառնենք երկրի նախկին բնիկները, որոնք վերջնապէս մօտ են: Իսկ Գուանտալայի մէջ կայ Ֆրանսական փոքրամասնութիւն մը, որ տարիներէ ի վեր կը տանի իր պայքարը, պահելու իր լեզուն, աւանդութիւնները և ցեղային մասնայատկութիւնները, ցարդ գովելի յաջողութեամբ:

Միջին Արևելքի մէջ, ազգային զգացումներու բռնկումէն յետոյ, փոքրամասնութիւններու հարցը նոր դարձակէտի մը առջև է այժմ: Եգիպտոսի մէջ Անգլիական հոգատարութեան չըջանին և անկէ առաջ կը յարգուէին Ղպտիներու և միւս փոքրամասնութիւններու իրաւունքները: 1936ի Անկլո-Եգիպտական համաձայնագրին մէջ սակայն չէ յիշուած փոքրամասնութիւններու իրաւունքներու պաշտպանութեան պարագան: Սուրիոյ և Լիբանանի մէջ փոքրամասնութիւնները, ցեղային ու յարանուանական, համեմատաբար աւելի նպաստաւոր վիճակ ունին զոգր երկիրներու կեդրոնախոյս գրութիւններուն պատճառաւ, սակայն ստատոյալքի ներքեւ են միշտ: Կիպրոսի մէջ Թուրք փոքրամասնութիւնը մեծամասնութեան հաւասար իրաւունքներ ձեռք բերել կը փորձէ, կռիւնով իր ետև կեցող ուժին: Պաղեստինի մէջ, Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմէն յետոյ, Արաբ մեծամասնութիւնը տակաւ փոքրամասնութեան վերածուեցաւ, որուն հետևանքով ստեղծուեցաւ Պաղեստինի ողբերգութիւնը:

Համաշխարհային Բ. Պատերազմէն յետոյ, Եւրոպայի մէջ

Հիթլերական ռէժիմի հալածանքներու հետեանքով, ինչպէս նաև Պապեստինի ողբերգութեան պատճառաւ, գոյացաւ զաղթականներու ստուար թիւ մը, որոնք կը մնան իբրև փոքրամասնութիւններ գերենք հիւրընկալող երկիրներու մէջ: Միացեալ Ազգերու ժողովը տարիներէ ի վեր կը ջանայ գոհացնել անոնց տնտեսական և մասամբ քաղաքական պահանջները: Կայ տակաւին քրտական փոքրամասնութիւններու պարագան, Թուրքիոյ, Պարսկաստանի և Իրաքի մէջ:

Յարդ փոքրամասնութիւններուն ի նպաստ եղած պայմանագրութիւնները, որոնք մեծաւ մասամբ բարոյական յանձնառութիւններ են, քիչ անգամ արդարօրէն գործադրուած են: Միջադպային ամէն կարգի պայմանագրութիւն իրագործուիլ կարենալու համար ուժի կը կարօտի, և յաճախ անոնց ծնունդ տուող պայմանները աւելի մեծ արժէք կը ներկայացնեն քան նոյնինքն պայմանադրութիւնը: «Վեյմայ պարտուածներուն» հին Հռոմէական ասոյթը կը գործադրուի նաև այսօր, թէև ոչ հրապարակաւ, այլ քաղաքակրթական կեդժիքի քողին ներքև:

Այսօր սակայն պէտք է ի մտի ունենալ թէ փոքրամասնութիւններու խնդիրը, թիւէն անկախ՝ քաղաքական յղացք է այլևս, ուելին՝ մտքի բարձրութեան քաղաքակրթական ուժի տիրապետութիւն: Մեծամասնութիւն չի սահմանուիր բնակչութեան գերակշիռ թիւով կամ հողային տարածութեամբ, այլ արժէքով: Տեղին է ըսել թէ արդար է մեր պատմահայր Խորենացիին վերագրել տարազին հայրութիւնը, այսինքն ինչ որ Եւրոպական մտածողութիւնը այժմ կը կոչէ մեծ ժողովուրդ՝ մեծութեան մէջ որոնելով քաղաքակրթական կամ մշակութային փոքրամասնութիւնը, բանաձևեր է արդէն, դարեր առաջ, մեր պատմահայրը, Հայ ժողովուրդի թրական կամ հողային փոքրութեան մէջ ցոյց տալով ժամանակին նուաճող և յաւիտենականութիւնը հաստատող արժէք մը, որ ըստ Փրօֆ. Ադոնցի, աղգային տոկոսն գիտակցութիւն մը կ'ստեղծէ և կը դառնայ պատմափիլիսոփայութիւն մը՝ խորենացիականութիւն անունով:

Այս իրողութենէն վերջ, մեզի կը մնայ յայտարարել, թէ զրկուած մեր հայրենիքի մեծ մասէն և անոր տուած հպարտութենէն, ունինք սակայն փոքրիկ Հայաստան մը մեր պատմական հողերու մէջ մասին վրայ, իբրև կախարդ թթիմորը մեր վաղուան ումբողջական երազին: Կ'երջանականա՞նք գիտելով այդ կոտորակ Հայրենիքի շինարարական և ակադեմական նուաճումները, անոր մշակութային ու կրթական վերելքը: Ունինք նոյնպէս Հայկական արտասահման մը — այսինքն Հայութիւն մը որ դուրս նետուած է իր պատմական հողերէն:

Մեր առջև ունինք այս երկու իրականութիւնները, դէպքերու բերումով իրարմէ գրեթէ անկախ: Հայաստանը ունի իր կեանքի յատուկ ուղղութիւնը, որ առ այժմ վեր կը մնայ մեր հասողութենէն և նուազ ենթակայ է մեր մտահոգութիւններուն, իսկ արտասահմանը՝ իր ճակատագիրը: Անշուշտ իտէալ մը չէ պահել Հա-

յութիւնը արտասահմանի մէջ: Բայց պէտք է պահպանել զայն մինչև այն օրը՝ երբ պիտի ստեղծուին հրամայական պայմաններ հայրենի հողերուն վրայ առաջնորդելու արտասահմանի պանդուխտները: Սակայն ինչպէ՞ս պահել Հայութիւնը արտասահմանի մէջ:

Կարելի է պահել Հայկական արտասահմանը նախ գործակցութեամբ Հայրենիքին, երկրորդ՝ շարժման մէջ դնելով Հայկական արտասահմանի բարիկամեցողութիւնները: Այս վերջին պայմանին համար հարկ է թարմացնել աշխատանքի մթնոլորտը, երիտասարդացնել երկակայութիւնը, քալել ժամանակին հետ: Ժամանակը այն ուժն է որ կը զօրացնէ կամ կը տկարացնէ զազաւիարները, կը յիշէ կամ կը բթացնէ միտքերը: Պէտք է գիտնալ անոր հետ քայլ փոխել, առանց սակայն ամբողջապէս իրեն ենթարկուելու:

Սփիւռքի Հայութիւնը պէտք է վարժեցնել որ ինքզինքը պանդուխտ նկատէ, ո՛ւր որ ալ ապրի: Չկորսուելու առաջին անհրաժեշտ զգացումն է ասիկա: Ս. Գրքի մէջ սրտազբաւ կէտ մը կայ այս զգացումը ներկայացնող: Մովսէս, Իսրայէլի մեծ առաջնորդը, որքան կրօնական, նոյնքան և քաղաքական դործիչ, իր ժողովուրդը դէպի իր նախնեաց կամ Աւետեաց երկիրը առաջնորդելու ատեն, առաջին քայլափոխին, երբ իր անդբանիկ զաւակը ունեցաւ, Գեքսամ (պանդուխտ) կոչեց զայն. իր միտքն էր հասկցնել ժողովուրդին թէ հայրենիքին յոյսը շթառամեցնելու համար իր հոգիին մէջ՝ պէտք է գիտնար ու յիշէր միշտ թէ պանդուխտ է ինքը իր գտնուած երկրին մէջ:

Այս պատկերը մեզի ալ պէտք է խօսի:

Ե.